

Svět řeči a řeč světa

Ladislav Hejdánek —

Úvodní poznámka Martina Šimsy

Ladislav Hejdánek podobně jako Emanuel Rádl chápe filosofii jako lásku k pravdě. Pravda a její ontologické předpoklady byla tématem Hejdánkovy disertační práce (v roce 1952) a zůstává klíčovou otázkou jeho filosofování dodnes. Pravdu zkoumá také v hermeneuticky laděném textu z roku 1969, kde tematizuje vzájemný vztah řeči a lidského světa. Heideggerovskou inspiraci prozrazuje zkoumání řeči v modu mluvení, mlčení i naslouchání a zamýšlení se nad řečí faktů, dokumentů i kamení (biblický motiv). Pravda platónsky staví věci do pravého světla a zároveň kriticky čelí ideologiím. „Hejdánkova“ pravda zároveň osvobozuje z nepravdy a propagandy, tedy ukazuje emancipační strukturou, již známe z biblického i marxistického diskursu. Nebezpečí metafyzického zvěčňování, zpředmětňování věcí i řeči Hejdánek řeší zohledněním nepředmětné stránky řeči a pravdy. Ve studii je také načrtnuta událostná fyzika a specifická filosofická logika. Ne-metafyzická (meontologická) pravda v Hejdánkově filosofii vládne světu i řeči, věci činí věcmi a člověka člověkem. Níže publikovaná studie otvírá Hejdánkuv svět původního filosofování.

Technická závada nás někdy před televizorem nebo v kině může vrátit do let něměho filmu: na obraze, který ztratil zvukový doprovod, vidíme promlouvající lidi, aniž bychom slyšeli a rozuměli, co říkají. Jindy slyšíme hovor lidí, jemuž nerozumíme pro neznalost cizího jazyka. V obou případech máme před sebou mluvení, ale nikoliv řeč. Konstatujeme-li, že někdo mluví, máme na mysli pouze vnější úkon; uvedeme-li naopak, že říká, pak každý očekává, že dodáme, co říká – v takovém případě tedy máme na mysli něco, co je za vnější podobou mluvení. Abychom mohli sdělit nebo tlumočit, co promlouvající člověk říká, musíme porozumět obsahu jeho vnějšího jazykového projevu. Vidíme, že mluva a řeč nejenže nejsou totožné, ale souvisejí spolu dokonce dosti volně. Je možno mnoho mluvit a nic neříci; někdy lze i mlčením říci dost. Naproti tomu i nic neříkající mluvení může být výmluvné a může leccos říci tomu, kdo je schopen porozumět. Zdá se proto, že mluva je pouze jedním

z prostředků, jimž může být něco řečeno; jiným takovým prostředkem může být i mlčení, ba i nic neříkající mluvení. Mnohomluvnost, která zdánlivě nic neříká, se však řeči nejenom vzdává (jako mlčení), nýbrž aktivně ji zakrývá. Ptejme se tedy: jaká to je řeč, která proniká lidským mlčením, a dokonce aktivním zamlčováním, skrýváním toho, co by mělo nebo mohlo být řečeno? Můžeme tuto řeč, která promlouvá lidským mluvením, mlčením i zamlouváním, chápat stále ještě jako součást těchto lidských projevů? Vždyť výmluvné může být nejenom němé svědectví člověka, např. gesto či mimický výraz; výmluvné jsou i dokumenty nebo takové skutečnosti, jako je kapka zaschlé krve nebo otisk prstů. Někdy říkáme, že fakta také mluví; chceme-li mluvení usvědčit ze zamlouvání, voláme: nechť mluví fakta! Ale fakta pouze jsou; odkud se bere jejich výmluvnost, jsou-li svou nejvlastnější povahou nemluvná? V jakém to světě mohou promluvit i kameny?

Chápání mluvy jako vnějšího prostředku řeči však zůstává na povrchu ještě z jiných příčin. Mluva takto pochopená by vlastně byla zbavena své podstaty, neboť by nemluvila. Zvuková podoba slov, intonace věty, zpěvnost nebo nelibozvučnost jazyka, gramatická struktura, idiomy, etymologické vztahy, kmenové příbuznosti, frekvence hlásek, slabik, slov, vazeb atd. – mohli bychom ještě dlouho vypočítávat – samy o sobě ještě nepromlouvají. Pravda, někdy mluvíme o tom, že určité složky mluvy (slabiky, skupiny hlásek, slova) jsou „nosieli významu“; tato formulace však spíš zakrývá, než objasňuje, oč vlastně jde. Mluvení také nespočívá v tom, že dáváme svým myšlenkám slovní podobu, že své myšlení překládáme do vět nebo do smluveného systému znaků; mluvit neznamená myslit nahlas. Mnohem pravdivější je pohled starých filosofů, kteří považovali myšlení za tiché mluvení nebo za mluvení k sobě či se sebou. Myšlení totiž vychází z řeči a je možné pouze v jejím světě; myšlení je ve skutečnosti podobně jako mluva vnější stránkou řeči, tj. uskutečněním, realizací toho, čemu řečtí myslitelé říkali logos. V určitém podstatném smyslu je řeč dříve než každá promluva i než každé myšlenkové uchopení konkrétního obsahu. Už proto, že na rozdíl od konkrétní podoby myšlenky, promluvy či zámky, které jsou mým projevem a tedy i mým výtvozem (i když nemusí být vždy originální), řeč není výtvozem jednotlivého člověka. To ovšem platí také o jazyce a o mluvě; avšak zatímco se každý člověk musí naučit mluvit, a to znamená mluvit v určitém jazyce čili ovládat určitý jazyk a jeho prostřednictvím mluvení vůbec, řeči se v pravém smyslu naučit nelze a tím méně ji lze ovládat. Řeč naopak vládne nám a ovládá nás. Jenom ten může něco říci, kdo se pohybuje ve světě řeči, tj. kdo pobývá v řeči; právě tak se stávají výmluvnými i mlčenlivé věci, jsou-li vtaženy, uvedeny do světa řeči. Fonetická podoba mluvy i grafická podoba písma jsou jen vnějším uspořádáním zvuků a tvarů, jimž je dána schopnost oslovit pouze ve světě řeči; osloven může být rovněž pouze obyvatel tohoto světa. V témž světě řeči však

dostává slovo i jednotlivá věc, vše skutečné, dokonce svět jako celek. Jaký je vztah mezi oběma světy, mezi světem věcí, faktů, daností a mezi světem řeči? A jaké je místo člověka v těchto dvou světech?

Již v řecké antice byl člověk definován jako mluvící bytost. Člověk se však nerodí jako bytost mluvící, nýbrž naopak jako bytost nemluvící, nemluvně. Mluvící bytostí se musí teprve stát: musí se naučit mluvit. Dítě se ovšem musí učit mnohému, nejen mluvení. Ale je tu podstatný rozdíl, který staví rozvoj dětské mluvy do zvláštního světla. Když se dítě učí sedět, chodit, běhat, zvedat věci a házet jimi apod., jde o přirozený rozvoj schopností, který může být rozmanitými okolnostmi usnadňován a urychlován, nebo zase znesnadněn a zpomalen, ale který jde v podstatě svou cestou stále kupředu k úplnému rozvinutí. Dítě dělá značné pokroky tam, kde může někoho napodobovat; pokus o napodobování řeči je však vždy překážkou rozvoje mluvy, protože znamená neporozumění tomu, oč v řeči jde. Původní forma komunikace dítěte např. s matkou musí být překročena; matka oslovuje své dítě a zve je tak ke vstupu do jiného světa, než do kterého se dítě narodilo. Dítě se člověkem nerodí, ale stává se jím teprve vstupem do lidského světa, do světa řeči a toho, co v tomto světě dostalo své místo, tj. co v něm dostalo slovo, co v něm přišlo ke slovu. Člověk totiž není částí lidského světa, jako je kámen nebo rostlina částí přírody, nýbrž je jeho obyvatelem. Jeho místo v přírodě, v kosmu není tedy dáno ani povahou přírody, ani povahou člověka, ale je určeno a zprostředkováno světem řeči, do něhož je příroda přijata jakožto příroda, zatímco člověk nikoli pouze jakožto součást přírody, nýbrž jako obyvateľ světa přírodu přesahujícího, světa řeči a veškeré řeči umožněné a zprostředkované kultury, v němž je doma, v němž má svůj domov. Člověk není ve světě jen situován, nýbrž obývá jej, pobývá v něm; toto pobývání ve světě je však možné jen proto, že svět není jen „skladištěm věcí“, že vůbec není uzavřeným prostorem, nýbrž že se otvírá netoliko bytostem (a věcem), které do něho vstupují, nýbrž že se dále a vždy znovu otvírá také a právě těm, kteří do něho jednou již vstoupili a nadále v něm pobývají. Otevřenost a schopnost otvírat i otvírat se otevřenosti je charakteristická pro svět řeči; jestliže člověk pobývá ve světě jako bytost otevřená vůči tomu, co v otevřenosti přichází, a jestliže na základě toho pobývá ve světě jakožto světě otevřeném a vždy znovu se otvírajícím, děje se tak nejen v rámci (a tedy v mezích) světa řeči, nýbrž jeho prostřednictvím, pod jeho vládou a tedy v otevřenosti, která se jím otvírá i bytostem, jež v něm přebývají. V tom smyslu je hluboce oprávněna formulace, že člověk ve svém pobytu pobývá vlastně v řeči.¹ To by byl výrok zcela nepochopitelný a přímo nesmyslný, kdybychom řeči rozuměli pouze jazyk

1 „... dass der Mensch den eigentlichen Aufenthalt seines Daseins in der Sprache hat.“ Heidegger, M., *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen, Neske 31965, s. 159.

a mluvu. Nicméně co nás vposledu vede k otázce po světě řeči, anebo dokonce přímo po řeči jakožto světě?

Ve své vnější, fonetické nebo grafické podobě je slovo nikoli pouze shlu-
kem zvuků nebo písmen, ale spíše jejich uspořádáním, organizací. Principy
a normy takové organizace ovšem daleko přesahují oblast samotného slova
a jsou zakotveny v celé jazykové struktuře, např. také v gramatice. Slovo se už
svým tvarem (třeba koncovkou) zařazuje do větného celku; velmi často však
samo umístění ve větě nebo v širší obsahové souvislosti spoluurčuje, nebo
dokonce přímo určuje slovní význam. Proto můžeme právem větu považovat
za základnější a původnější útvar než je slovo, které samo o sobě neobstojí,
jsouc vlastně jen redukovanou větou. Jazykový význam slova spočívá v mož-
nosti tuto redukci zrušit a obnovit originální celek, jímž je věta (v po-
dobném vztahu je pak i věta k širším kontextům atd.). Takové počínání však
není samotným slovem jednoznačně rozvrženo, ale otvírají se mu nejrozma-
nitější možnosti. O tom, kterou možnost v daném případě zvolíme, rozhodu-
je nikoli slovo jako „nositel významu“, nýbrž to, co zároveň způsobilo, že jsme
zvolili právě toto slovo a nikoli jiné. Stavba věty, v níž hodláme slova použít,
může do jisté míry ovlivnit výběr slova, pozitivně i negativně, právě tak jako
jej mohou ovlivnit i ostatní slova, jichž bylo v téže větě (nebo i v blízkých vě-
tách širšího kontextu) použito nebo jichž hodláme použít; tato okolnost si
zaslouží zmínky zejména pro podtržení důležitosti vnitřního časového roz-
vrhu jazyka. Také obecné gramatické a jiné normy a vůbec jazykové zvyklosti
se tu uplatní; slovní obrat, fráze, idiom se mohou díky pevnosti svých vazeb
prosadit s velikou naléhavostí, ale přece jen musejí být nejprve nějak navo-
zeny – situace tu je obdobná jako u slova. Co tedy nás má k tomu, abychom
volili nejen to či ono slovo, nejen tu či onu frázi, ten či onen obrat, ale přede-
vším určitou větu nebo celý soubor vět? Poukaz na myšlenku, která má být
sdělena, jak už bylo naznačeno, nepostačí. Především samo myšlení je řečově
uspořádáno a může se rozvíjet v komplikované struktury pouze díky řeči,
ba dokonce díky konkrétní jazykové kultivovanosti. Kromě toho zůstává bez
odpovědi otázka, proč je pro nás aktuální právě tato určitá myšlenka, a niko-
li jiná. Nemůže jít pouze o to, že nás „napadla“; napadají nás různé myšlenky,
některých se přidržíme, jiné zavrhneme, některých se energicky zbavujeme,
jiné zase necháme jen letmo zavadit o naši mysl a hned obracíme svůj zájem
jinam, konečně pak některé si úporně vybavujeme, opakovaně je přivolává-
me a dlouze u nich setráváme. Jaké jsou motivy tohoto počínání? Nebudou
se asi vcelku lišit od motivů, které nás vedou k tomu, abychom promluvili tak
nebo onak, o tom či o onom. Jsou snad důvody naší volby a našich rozhodnutí
zakotveny v situaci? Zajisté; ale především je zřejmé, že nemluví pak situace,
nýbrž my – ze situace, ale také třeba o situaci. Dále musíme pamatovat, že
situace pro nás není dána vnějším okolím, postavením věcí kolem nás a na-

ším místem uprostřed věcí. Mezi námi a mezi „věcmi“ je významné prizma, které nejenže prostředkuje, ale které svým prostřednictvím zároveň proměňuje jak „věci“, tak i nás, tj. dělá z věcí vsutku věci – a z nás vsutku nás. To, co jsme sami, a to, co jsou věci, je nám přístupné jen tímto prizmatem, jím se nám skutečnost ukazuje, vyjevuje, ba skutečnost je vpravdě tím, co se teprve takto vyjevuje. Tímto prizmatem je svět, tj. náš svět, lidský svět. Neboť svět není původně a svou podstatou souborem věcí, resp. vůbec svých částí, nýbrž spíše scénou, na níž se věci dostávají na světlo. Světlo se prolamuje do temnot tím, že prosvítá, prosvěcuje, osvětluje a tím přivádí do světla. Svět je to, co je právě ve světle, bylo už jednou osvětleno anebo může být (tj. jednou bude) osvětleno. Zbývá osvětlit, jaké to je „světlo“, které činí svět světem.

Moderní vědecké i filosofické myšlení se rozloučilo s představou jakýchkoli neměnných elementů jako posledních, vnitřně homogenních a dále nerozložitelných stavebních kamenů univerza. Skutečné je pouze dění, heterogenní a nevratné. Zatímco pro starou filosofii s sebou otázka po tom, co trvá uprostřed změn, nesla v pozadí stále nevyřešený a vpravdě neřešitelný problém, jak je vůbec možná změna, dnes je předpoklad obecné proměnlivosti východiskem, a problémem se stává naopak, jak je možná trvalost. Čím trvá vesmír? Reálně heterogenní dění je přetržité; je založeno na událostech, z nichž každá má svůj počátek, průběh a konec. Vedle této základní charakteristiky musíme ještě uvést schopnost událostí reagovat na sebe navzájem. Na nejnižších stupních, tj. u událostí nejjednodušších a nejkratších, je schopnost reakce minimální, ale není nikdy nulová. Z události, která proběhla až do konce, nezůstává nic, pokud tu nejsou jiné události schopné něco z toho, co uplynulo, aktivně pojmout do svého průběhu a tím na čas zachovat. Skutečnost, na niž určitá událost není schopna reagovat, pro tuto událost de facto neexistuje. Tak má každá událost kolem sebe svůj svět, v němž se sama realizuje a na nějž v mezích své reaktibility reaguje, na nějž navazuje a který vždy určitým způsobem zapojuje do svého „životního průběhu“. Meze reaktibility zakládají ve vztahu k působení bližšího i vzdálenějšího okolí jakousi selektivitu. Skutečnost jako celek je proto ustavičně ochuzována ztrátou toho, co nepřekročilo práh vnímavosti žádné z nových událostí. Na druhé straně znamená každá nová událost zbohacení skutečnosti jako celku. Všechno nové se však znovu ztrácí, není-li pojato do nějaké posloupnosti rekurencí a tak zachováno. Skutečné je pouze to, co působí; působí pouze to, co najde svou reaktibilní událost (nebo více událostí), schopnou na toto působení zareagovat. Kde nic nereaguje, není ani žádného působení, a tedy ani žádné působící skutečnosti. Extrapolace může znázornit extrémní situaci; dostatečně malé a řídké univerzum událostí může mít tak velké ztráty v důsledku malé celkové reaktibility, že nejenomže stagnuje, ale regresí se propadá až na samu primordiální rovinu. V časovém rozvrhu to pak

znamená zkrácení, rozklad a ztrátu minulosti. Naproti tomu dostatečně zahuštěné univerzum událostí je příhodným prostředím pro vznik událostí, překrývajících a v sobě zahrnujících celé komplexy událostí nižší úrovně, a vytvářejících jim tak specifické příležitosti k přestrukturování jejich vlastního světa ve shodě se strukturou superudálosti. I velmi nízká úroveň reaktivity může být funkčně zapojena do nesmírně efektivních komplikovaných struktur a systémů, jejichž celková reaktivita je s onou nízkou zcela nesouměřitelná. Takové integrované komplexy nejen zvětšují svůj rozsah v prostoru, ale zejména rozšiřují prostorový dosah jak své navenek působící aktivity, tak i reaktivity; a na druhé straně s prodloužením vlastního života ještě více prohlubují svou minulost a svou budoucnost. Se vzrůstající komplexitou událostí se rozšiřuje a vnitřně zkvalitňuje i jejich svět, a to jak prostorově, tak časově (rozšiřuje se jejich „přítomnost“). Struktura takto nově rozšířeného a zkvalitněného světa se postupně upevňuje tím, že se ve shlucích, resp. společenstvích, k nimž takové „superudálosti“ (jakými jsou např. rostliny a zvířata) tíhnou, stává strukturou společného světa (např. biotopu). Nicméně až do této chvíle bychom měli slovo „svět“ psát důsledně v uvozovkách, neboť všechny tyto „světy“ jsou ještě čímsi velmi temným, neprojasněným, neprosvětleným. Nic z toho, co je jejich komponentou, se neukazuje jakožto takové, ale pouze v určitém omezeném funkčním vztahu, v aspektu, který je vposledu založen na struktuře akčních potencií, jež jsou k dispozici příslušné komplexní události jakožto subjektu. Takový „svět“ je proto vždy vázán na určitý subjekt, na druh, rod či biotopové společenství atd., má tedy subjektní charakter (subjektností rozumíme vztaženost k subjektu či subjektům) a je jím vždy nepřekročitelně omezen. Takový „svět“ je sice osvojeným terénem, který může být v dlouhodobém vývoji rozšiřován, ale který individuálně ani kolektivně nemůže být nikdy překročen.

K pronikavé změně dochází ve chvíli, kdy se uprostřed subjektního světa „lidské zoologické skupiny“ objeví první zárodky mluvy. Pro pohled zvnějšku to není nic mimořádně závažného – jen komplikovanější artikulace zvukových projevů lidských jedinců. Ve skutečnosti je tu v rámci dosavadního „světa“ objeven a odhalen nový svět, opravdový svět, který záhy pohltní a obemkne vše, co tu až do té doby bylo, dá tomu místo v prosvětleném prostoru, a uvede je tak na scénu v roli, která snad vůbec dosud neexistovala anebo jen v neprůhledné temnotě. Starý „svět“, neprostupně uzavřený a odkázaný sám na sebe, je jakoby zázrakem vyzvednut, ano vyrván i s kořeny, zbaven svého základu a umístěn v novém prostoru, zasazen do nové půdy, a dostává tak poprvé „své“ místo. Stane se tak najednou, i když k plnému uvědomění budou lidé potřebovat ještě mnoho času. Archimédovským pevným bodem, který dovolí pohnout celou „skutečností“, celým „světem“, je slovo, řeč. Všechno, každá věc, velká i malá, každé dějství, každý vztah, řád i chaos, věč-

nost i čas, realita i myšlenka, vlastní i cizí, známé i neznámé, existující i vybájené – všechno je uchopeno a postaveno na scénu; něco do plného světla, něco do polostínu, něčemu je vymezena i temnota (ale jiná temnota než ona původní, obestírající vše). Prostředkem a cestou tohoto uchopení a přidělení místa je pojmenování a ustanovení logických, tj. řečových souvislostí s jinými, rovněž pojmenovanými věcmi, ději atd. Dosud uzavřený „svět“ se otvírá, protože je postaven do otevřenosti světa řeči, který jej radikálně přesahuje a zároveň do sebe zahrnuje a pojímá jako součást ustavujícího se světa jako takového. Tento „svět jako takový“ nejenom nabývá sám na prostornosti, ale zároveň se ustavuje jako světový prostor; jeho minulost se nejenom prohlubuje, ale také integruje jako minulost světa. K tomu všemu dochází v prostoru světa řeči, jímž je svět jako takový obklopen a v jehož logickém médiu se formuje, integruje a strukturuje, resp. jímž jeho zformovanost, integrita a strukturovanost vychází najevo, na světlo. Neboť teprve ve světě řeči se ukazuje objektivita jako objektivita, byť teprve v průběhu dějin. Je to však opět svět řeči, který vůbec otvírá cestu dějinám, protože umožňuje, aby se konstitovala minulost jako kulturní základna. Mluvit znamená především angažovanou, aktivní účast v tomto kulturním světě, jehož páteří a nosnou strukturou je řeč.²

Svět řeči se ovšem realizuje jen skrze konkrétní řeč, promluvu, výpověď. Pojmenováním je věc vyvolána z vágních temnot, uvedena na osvětlenou scénu a tak vyjevena; to je základem a předpokladem toho, aby se jí dostalo slova. Věc však sama nemluví; její výmluvnosti, založené právě jejím uvedením do světla světa řeči, se musí dostat prostředníka, tlumočnicka. Tím je člověk a jeho výpověď o věci. Věcem se tedy dostává slova tím, že je o nich vypoví dáno. Ne každá výpověď je věc práva; jsou nepravé výpovědi, jimiž je věcem dáváno nepravé slovo a jimiž jsou stavěny do falešného světla. Předpokladem pravdivého tlumočení výmluvnosti věci je naslouchání; nikoli naslouchání samotným věcem, neboť věci jsou němé a nemluví. Výmluvnými se stávají pouze v kontextu řeči. Vypovídající člověk musí proto naslouchat řeči samé. Tu však nemá před sebou jako věc; řeč oslovujte jen proto, že není věcí. Není dokonce ani výpovědí, protože i výpověď jednou pronesená je jenom věc. Řeči lze naslouchat jen tak, že s porozuměním a s kritickou pozorností nasloucháme rozmanitým výpovědím a promluvám, abychom v nich a za nimi uslyšeli řeč. Je však vůbec možno slyšet řeč, která není promluvou ani výpovědí? Jaká to je řeč? Čí řeč to je? Kdo tu mluví, jestliže se člověk může zúčastnit jen na

2 „Parler n'est pas en premier lieu user d'un système de signes pour 'traduire' une pensée intérieure, mais avant tout s'engager dans un monde culturel qui s'offre à nous déjà constitué et qui s'est constitué sans nous, bien que chaque parole prononcée le modifie en quelque mesure et que, ainsi, lui aussi, porte mon empreinte.“ Waelhens, A. de, *Existence et Signification*. Paris, Louvain 1958, s. 125.

sloucháním? Věci jsou mlčenlivé; mlčí, ale naplňují vše. Vtažen do světa řeči se jejich uzavřený svět uvolňuje či rozevívá; mezerami proniká světlo, v němž se teprve ukazují být tím, čím jsou. Věci stále mlčí, ale ustupují, aby bylo dost prostoru k prosvětlení; jejich lomoz se tiší, aby bylo slyšet řeč. Řeč však nemá počátku ani konce, nerozvíjí se, není procesem, neboť není věcí; je jakoby celá najednou, je jakýmsi orientovaným prostorem, světem, ale nikoli jako trvalý rámec, spíše v podobě jakéhosi v latenci se připravujícího rozvrhu, který se stává, když se stává, oslovuje, když oslovuje, promlouvá, když promlouvá. Jinak nelze vyjádřit onu kontingenci, s níž se mluvení jednou stává řečí a po druhé nikoliv. Předpokladem toho, aby se mluvení stalo řečí, je naslouchání. Nejenom věci se stahují, aby daly slovo řeči; také člověk musí uprostřed svého mluvení umlkat a naslouchat, aby dovedl nechat řeč dopovědět, co se pokusil slovy naznačit. Řeč není původně řečí věcí, ale ani řečí člověka, který je na rozdíl od věcí schopen mluvit. Řeč je přítomna v lidském mluvení tam a jenom tam, kde každé mluvení umlká a kdy předává slovo tomu, co nás vlastně a původně v řeči oslovuje a co vůbec každé mluvení i samotnou řeč umožňuje a zakládá. A tímto původně a vposledu mluvícím a oslovujícím je pravda.

Leč mluvení je spojeno s nasloucháním ještě jinak. Jen tam, kde druhý naslouchá, mohu vskutku mluvit, a pouze tam, kde jsem sám schopen druhému naslouchat, jsem schopen uslyšet, co říká. Nejde jen o dorozumívání, které je běžné i u nižších tvorů; člověk však je obyvatelem světa řeči nikoli jako jednotlivec, nýbrž jako člen specifického společenství, které je povoláno k prolomení každé subjektivní omezenosti (tj. subjektivity smečky, kmene, národa, třídy, profese, kulturně dějinného okruhu apod.) a k vytvoření společenství univerzálního, „lidského“. Proto se vztah k řeči stává rozhodujícím měřítkem úrovně a přímo zdraví každé lidské společnosti. Překážky a meze naší mluvy, neschopnost oslovit nebo být osloven, neochota se vyslovit a neochota dát druhému slovo jsou příznakem trhlin ve společenském životě. Právem poukazuje např. Rosenstock-Huussy na poruchy mluvy jako na příčiny a zároveň příznaky politických chorob.³ Zejména ukazuje, že mluva, již se jinak nikde nemluví, vede k válce; mluva, která nenapomáhá v integraci nezbytných životních záležitostí v rámci vlastní společnosti, vede ke krizi; mluva, již se včera nemluvílo, vede k revoluci; mluva, již se nebude moci mluvit zítra, vede k rozpadu. Tady nemůžeme nezmínit pochybnou představu, že život společnosti musí a může být integrován pouze ideologicky, přičemž ideologií se rozumí prizma, jímž je nutno se dívat na skutečnost (samo prizma je vybaveno tak, aby vždy a za všech okolností udržovalo a prosazovalo určité, tj. partikulární zájmy a tím určitý establishment). Proti tomu ani nelze dost

3 Rosenstock-Huussy, E., *Die Sprache des Menschengeschlechts*. Bd. II. Heidelberg, Lambert Schneider 1964, s. 465 nn.

zdůraznit, že vady a nedostatky společnosti se stávají skutečnou chorobou právě tam, kde se kladou zábrany a překážky tomu, aby se určité skutečnosti dostalo slova, aby byla pojmenována pravým jménem a aby ve světě řeči, která dává průchod pravdě (která jediná může dávat průchod pravdě), byla postavena do pravého světla. Takové zábrany mohou být nejrůznějšího původu a nejrůznější povahy. Nejnápadnějším, ale nejméně nebezpečným druhem zábrany je zákaz o určité skutečnosti mluvit nebo zákaz nazývat ji pravým jménem. Účinnějším prostředkem je oktrojovaná lež, denně opakovaná a šířená všemi nástroji propagandy. Nejúčinnější zábranou je však politická slepota a hluchota, která se zavírá do své omezenosti, takže nebrání pouze druhým, ale sama nevidí skutečnost v pravém světle a neslyší pravdu, která jediná je schopna z každé omezenosti a tísnivé zaklesnutosti do bežvyčodné situace vysvobozovat. Vskutku lidské společenství nemůže bránit řeči, protože tak zabraňuje uplatnění pravdy. Proto nemůže a nesmí nedbat nikoho, kdo má co říci, nesmí být k němu hluché a nesmí mu bránit v mluvení; z toho vyplývá, že mu nesmí bránit oslovovat druhé lidi a přesvědčovat je o pravdě, jak ji on vidí; dále nesmí umlčovat a zamlčovat žádnou skutečnost, zejména nikoli takovou, která se teprve poprvé dostává ke slovu a o níž se poprvé vypovídá; konečně nesmí umlčovat a zamlčovat nic z toho, co se stalo, a nikoho, kdo ukazuje minulost v novém světle. Každé tabu, každý zákaz, každá slepota vytvářejí temné stíny ve světě, který má být prosvícen světlem pravdy. Avšak každé tabu, každý zákaz, každá slepota jsou zároveň věci, kterým se pravda nevyhýbá, ale které stejně tak jako vše ostatní ukazuje v pravém světle a činí je tak zjevně tím, čím vskutku jsou, odhalujíc jejich převleky. Tak platí, že pravda vposledu vítězí nad zamlouváním a zalháváním; vítězí ve světě řeči, ve světě slova, nikoli ve světě mlčení. Zajisté, jak už bylo poznamenáno, i mlčení má svou výmluvnost; ale tato výmluvnost vděčí řeči za to, že může být výmluvná. A řeč se uskutečňuje především tak, že někdo promluví. Ve světle jeho promluvy pak může promluvit i mlčení druhých.

K podstatě filosofického úsilí náleží opětovné hledání a odhalování vztahu k celku. Toto úsilí se nemůže zastavit u kosmu (v přírodovědeckém smyslu), neboť ten sám o sobě není vpravdě celkem a jako celek může být pojat jen ve světě řeči. Ale ani řeč není tou poslední rovinou, není oním posledním, k čemu se filosof bude vztahovat svou myšlenkou a svým promlouváním; bydlí v ní, ovšem, a nemůže jinak. Jen ve světě řeči může i filosof něco říci, a proto ustavičně hledá tu pravou řeč, jíž jediné by mohl vyslovit to pravé. Ale tím pravým není vposledu řeč, nýbrž pravda. Pravda však vede k věcem, neboť je pravdou o věcech. Pokus o filosofické uchopení nějakého předmětu vede vždy přes odstup od jeho původní danosti a přes nezbytné zakotvení na nové rovině k odtud založenému přístupu. Za těchto okolností je zajisté pochopitelné počínání příslušných odborných disciplín, že při svém zkoumá-

ní řeči ji nejprve redukuje na mluvu a jazyky a tak zbaví toho, čím vsutku je, totiž světem, v němž teprve je každé mluvení a každý jazykový projev možný. Vždyť kam lze odstoupit, jestliže myšlení právě tak jako mluva jsou možné jen v řádu řeči? Nepředmětný charakter řeči stejně jako nepředmětný charakter pravdy nutí filosofii, aby o řeči a o pravdě vypovídala nepředmětně. To však znamená, že musí zároveň předmětně vypovídat o něčem jiném. Proto je každá řeč řečí o věcech; zapomene-li na pravdu či mine-li se s ní, stává se pouhým mluvením. Věrna pravdě však nemluví své, nezůstává však ani tak těsně u věci, aby se k ní jen přimkla a aby se jí připodobnila, ale dává slovo pravdě, která ukazuje věci v pravém světle a staví je do pravé perspektivy. Jen řeč, která naslouchá pravdě, může spravedlivě dát slovo věcem i celému světu. Člověk bydlí ve světě řeči, aby jako pán světa jménem vyvolal věci, aby jako služebník pravdy pravdu hledal a naslouchal jejímu hlasu a aby jako prorozený světa tlumočil v řeči to, jak svět a všechny jménem vyvolané věci výmluvně dosvědčují, čím vpravdě jsou.